

הדראמטיזציה שבמחולות החסידיים

מאת
צבי פרידהבר

גם שמות הריקודים, כפי שהם מופיעים בתיאורים הספרותיים ובפי העם מדברים בעד עצמם ומורים ברורות, שאין לפנינו בשום פנים ואופן ריקוד בעל גוון אחד ויחיד, אלא מסכת שלימה ורחבה ביותר של ריקודים בעלי תוכן ומשמעות מיוחדים במינם. כך מוצאים אנו בין שמות הריקודים "ונהפוך הוא טאנץ", "בשתיקה טאנץ", "תחית המתים טאנץ" "פלעשל טאנץ", "שטוק טאנץ", "שלוס טאנץ", "ברויגעד טאנץ" ועוד שמות המורים כולם על תוכנם.

בוודאי תשאל כאן השאלה, היכן ברשימה שלפנינו ריקודי ה"שר" וה"שרלה", שכה התאזרחו אצלנו ושהדבקה להם התוית של ריקוד חסידי? התשובה על כך חד משמעית: ריקודים אלה אינם מריקודי החסידים. נהפוך הוא. ריקודים אלה, היו כצנינים בעיניהם והיהדות החרדית כולה, מאחר והיו לריקודים מעורבים של גברים ונשים⁽³⁾. אך היו גם ריקודי "שר" שנקדו עליידי בניהישיבות, כריקוד שורות.

ולא רק בשמות הריקודים חבויים הרמזים על ייחודו של ריקוד זה או אחר ועל אופיים הדראמטי, אלא גם במעמד בו בוצעו, כגון: ההתוועדויות למיניהן, קבלת פני הרב, ימי חג ומועד בחצרות האדמו"רים, חתונות וימי ההילולא לצדיקים או ימי זכרון למאורעות חשובים.

על מעמד אחד מסוג זה ועל האספקטים הדראמטיים של הריקודים שבו כבר עמד אלכסנדר שייבר, במאמרו "עקבות דראמטיזציה בטכסי הפסח בהונגריה"⁽⁴⁾, בו תיאר את מעמד "קריעת ים סוף" בשביעי של פסח בקהילות חסידים שונות בהונגריה, שהמוטיב העיקרי בהם הוא, כמובן, מעבר הים בחורבה והכמיהה לגאולה, המתבטאת בצורות השונות של שפיכת מים על רצפות בתי המדרשות והריקוד מעליהם או בתוכם עד ייבושם.

לפני שנייחד את הדיבור לריקודים עצמם, נקדיש מלים מספר למבצעים, כלומר לרקדנים, אותם ניתן לחלק לשלושה סוגים: לרקדנים מקצועיים - במלוא מובן המלה, לרקדנים חובבים, שבהזדמנויות שונות מראים כוחם בריקוד אימפרוביזציוני, ולרקדנים חובבים, שהתמחו בריקוד מיוחד זה או אחר, ויפי ביצועו הקנה להם שם בין החסידים עד שדורשים מרקדן מסוים זה או אחר את ביצועו של אותו ריקוד בו הוא מצטיין. ריקודים, שקנו לעצמם שביטה בתוך משפחת ריקודים מסוימת והפכו למסורת משפחתית קבועה. רקדנים אלה נדרשים במיפגשים השונים לבצע את הריקוד "שלהם".

כשאנו באים לדון בריקודיהם של החסידים, מצטיירת לפנינו בדרך כלל התמונה החדגונית של חסידים, הסובבים ורוקדים במעגל אינסופי, בווריאציות שונות של צעדות, אחיזות וכיווני התקדמות. נכון, זו צורת הרקידה המקובלת, המונית, של ציבורי החסידים בהתכנסותם יחד בהתוועדויות ובימי חג והילולא. אך האם זו דרך הרקידה היחידה הנהוגה והמאפיינת את הריקוד בחסידות, בבתי החסידים למיניהם? והתשובה תהיה, כפי שנראה מיד, בהמשך, שלילית.

הריקוד בחסידות, עשיר בנושאים, כוריאוגרפיות ואימפרר ביזציות ובלתי רגיל ביותר. רק צפייה ממושכת, רבת שנים, תאפשר לנו לעמוד על כל אלה. וככל שנרבה בהסתכלות, כן נעמד משתאים על הבלתי ידוע לנו עדין.

צפייה זו נתקלת בקשיים, כי קהילות החסידים הן, בדרך כלל, חברות סגורות, שהחזירה לתוכן קשה ביותר לכל אדם שאינו מאנשי שלומם; לא כל שכן ראיונם, הקלטתם, שלא לדבר על הנצחתם של המחולות בצילום או הסרטה⁽¹⁾.

מתוך הספרות החסידית עצמה - מאוצר האמרות, האגדות וספוריהם של החסידים - ובייחוד מאמרותיהם של גדולי האדמו"רים על ענין המחולות⁽²⁾, נוכל לקבל תמונה ברורה על רביגוונותם של הריקודים בחסידות, אשר המומנט הדראמטי והאימפרוביזציוני תופס בהם חלק חשוב ביותר. זאת יכולים אנו ללמוד מן הכתובים עצמם, בלא להכנס לעובי הקורה של המשמעותיות וה"כוונות" שייחוסו לריקודים אלה עליידי אדמו"רים. כך זכו ריקודיו של "הסבא משפולה", ובמיוחד ריקודיו בהם התלבש בלבוש של דב שנועדו להציל נפש מישראל, וריקודיו של ר' משה לייב מסאסוב על גבי ה"שטולצן", הקביים, לתיאורים מפורטים ומלבבים, וכך גם ריקודיהם של האחים האדמו"רים ר' אלימלך ור' זושא, ועוד שורה שלימה של אדמו"רים וחסידים מן השורה, אשר ריקודיהם קנו להם שם בין החסידים.

נעבור עתה לתיאורם של סוגי הריקודים, צורותיהם ושמותיהם, הנהוגים בחוגי החסידות. ריקודים אלה ניתן לסווג לפי צורת ריקוד והרכב הרקדנים. הצורה המקובלת ביותר על המוני החסידים היא המעגל. מעגלי רוקדים אלה הופכים לרוב לזירה, אשר בתוכה יתקיימו - באם אפשר להגדירם כך - ריקודי ההופעה. האחרונים מתחלקים למספר סוגים, כגון: ריקודי סולו, ריקודי זוגות ורקדנים וריקודי אקרובטיקה.

נעבור עתה לסיקורם של אחדים מן הריקודים שהבולט והדרמטי מכולם הוא, ללא ספק ריקוד "תחית המתים" או בלשון העם "תחית המתים טאנץ". ריקוד זה מבוצע בחתונות, בחגיגות שמחת בית השואבה ובמיוחד בהילולת רשב"י במירון, בחגיגות ל"ג בעומר. הריקוד נרקד על ידי זוג רקדנים וכל כולו סיפור כוריאוגרפי בשלוש תמונות, כדלקמן:

תמונה ראשונה: שני רעים רוקדים בצוותא, כשהם מלווים את ריקודם בלגימה מבקבוק יי"ש. הבקבוק עובר תוך כדי הריקוד מאיש לאיש תוך גילויי רעות גדולה. לפתע מסרב אחד הרוקדים להעביר את הבקבוק לרעהו ותוך תנועות ריקוד הוא משתמט מחברו וזה רודפו, תחילה בתחבובים ולבסוף באיומים. מתחילה קטטה, כשאחד, בתנועות נואשות, מנסה להחזיר לעצמו את הבקבוק ללגימה ותוך כדי כך מנחית מכה על חברו. זה נופל ארצה פרקדן ו"מת".

התמונה השנייה: המכה רואה את אשר עולל לחברו ומנסה בכל דרך אפשרית "להחיותו". הוא גוחן עליו בתנועות של כעין הנשמה מלאכותית, בודק את דופקו, מנער את אבריו, הופכו מצד אל צד, מעביר את בקבוק היי"ש תחת אפו בתנועות של תחבובים ובקשה שיקח ממנו את הבקבוק. כל זה נעשה בתנועות ריקוד בלתי פוסקות, המביעות חרדה, יאוש וחרטה.

התמונה השלישית: לבסוף ה"מת" נעתר לתחבובי חברו, ומתחיל להראות סימני חיים, רטט עובר בגופו והוא קם אט אט על רגליו. לשמחת חברו אין קץ, הוא מגיש לו את בקבוק היי"ש, והריקוד מסתיים בריקוד סוער בצוותא.

שלושת חלקי הריקוד מלווים בשלושה ניגונים שונים, שהראשון בהם הוא מנגינת ריקוד ה"ברויגעטאנץ" (5) ושני חלקיו האחרונים מלווים במנגינות "דריינה" רומניות (6).

"ריקוד הבקבוק", "הפלעשליטאנץ", נרקד בשני אופנים, כריקוד של יחיד וכריקוד של זוג, ועל סוג אחרון זה נייחד כאן את הדיבור. "ריקוד הבקבוק" בזוגות מתחיל בריצה במעגל במהירות מפליאה, כשכל ריקוד נושא על קודקודו בקבוק יי"ש מלא. הרקדנים עוקבים איש אחר רעהו בפיתולי גוף וסיבובים מהירים ובכעין רדיפה והתחמקות איש מאחיו. לפתע, נעצרים הרקדנים איש מול רעהו ובתנועות איטיות הם יורדים עד לישיבה. ובשיבה הם עורכים מעין תחרות של תנועות שווי-משקל, בהרימם רגליהם מהרצפה והצלבתם באויר ואף בהרמת ידיהם, התומכות בגופם מעל הרצפה. ממצב זה עוברים לשכיבת פרקדן תוך תנועות התקרבות והתרחקות. אין לשכות, כי כל זה נעשה כשהבקבוקים לא משים מראשיהם! ממצב שכיבת הפרקדן הם עוברים שוב לישיבה, חוזרים על תרגילי שווי-המשקל, ולא לאט הם קמים ומסיימים את ריקודם, כפי שהתחילו אותו, בריצה מהירה במעגל הצופים, הסוגר עליהם. גם כאן, ככריקוד "תחית המתים" המנגינה היא מנגינת "ריקוד הברוגז".

ריקודי היחיד, כולם אימפרוביזציה. אחד היפים והמעניינים

שבהם הוא ריקוד ה"פנטומימה", הבא לתאר בצורה מבדחת ביותר ריקודו של חסיד עם בן זוג, שצריך למעשה לתאר ריקוד עם בת זוג. הרקדן מלביש על זרועותיו מעיל, כשכפתורי המעיל הם מול גופו. על צווארון המעיל מניחים שטריימל, וכך נוצרת מעין בובה, השותפת למחול. הרקדן יוצא בריקוד בתוך מעגל הצופים, הנהנה מן התנועות המלוות מימיקה המתארת ריקוד עם בן (בת) זוג.

קטיגוריה בפני עצמה הם ריקודי היחידים, שסממן של אקרובטיקה טבוע בהם. ביצועם דורש מן הרקדנים שליטה מירבית בגופם והרגעים הדרמטיים בהם רבים ביותר. כזה הוא, למשל, ה"שטוקטאנץ", שווריאנטים רבים לו.

הרקדן שם מקל-טיולים על מצחו ומתחיל לרקד במרכזו של מעגל הצופים בתנועות של הטיית הגוף, קדימה ואחורה, ובתנועות סיבוביות, ומנסה למרות זאת לשמור על שווי המשקל, כך שהמקל הניצב על מצחו לא יפול ארצה. תוך כדי הרקידה מתחיל הרקדן אט אט לרדת עד לשכיבת פרקדן ושב מתנער וקם, כל זאת מבלי שהמקל יפול ממצחו. יש רקדנים, המלבישים על קצה המקל כובע רחב שוליים או שטריימל. יש גם, שהרקדן יורד לכריעת ברכיים, נוטל את המקל לידי, מעל לראשו, מטה את פלגגופו העליון לאחור, כשכל אותה העת הוא מעביר את המקל מאחורי גופו ועד שיגיע להטייה מלאה, כשראשו נוגע ברצפה והמקל שבידו מצוי הרחק מעבר לראשו הנטוי לארץ, כשכל גופו רוטט. גם ריקוד זה מלווה מנגינות ה"ברוגז" וה"דריינה".

גם "ריקוד הבקבוק" (ה"פלעשליטאנץ"), מבוצע אף הוא על ידי ריקדן בודד, כאשר את המקל על מצחו של הרקדן מחליף בקבוק מלא יי"ש, או כוס מלאה מים.

ריקוד דראמטי ואקרובטי ביותר הוא הריקוד עם "פירמידת הבקבוקים". הרקדן מציב על פיו או מצחו מקל קצר, שאליו מחוברת תבנית בת שלוש קומות, שעליה מסודרים בקבוקי יי"ש או בירה. עם כל הכבודה הזו יוצא הרקדן לרקד במרכז מעגל הצופים, ומנסה להראות את יכולתו, ככריקודים הקדמים, בשמירה על שווי המשקל.

ריקוד יוצא דופן, שניתן לראותו לעיתים רחוקות בלבד בחתונות, הוא "ריקוד הלפידים". למרכז המעגל יוצא אברך, כשכפיו לפיד בוער העשוי מניר עתון מגולל, ויוצא עמו בריקוד עד הגיע האש קרוב ביותר לפיו. ריקוד זה הוא אמנם קצר ביותר, אך מלא דראמטיות. ההכנות לקראתו נעשות "מאחורי הקלעים", כשהרקדן פורץ ממש למרכז המעגל בפתאומיות והלפיד הבוער בפיו (7).

סקרנו כאן מספר קטן ביותר של ריקודים ייחודיים, מתוך המסכת הרחבה של הריקודים החסידיים בעלי אופי דראמטי מיוחד, הנפוצים ביותר בחצרות החסידיים, המצביעים על העושר הרב הטמון בריקודים מסוג זה. רוב המחולות בחסידות, הם מחולות אימפרוביזציה, התלויים כל כולם בכשרונו של ריקדן זה או אחר להוסיף עליהם ולהביאם

למסורת מתמשכת של אותה תחרות של מצוות "כיצד מרקדים לפני הכלה", מימי בית שמאי ובית הלל, וגמור בריקודי היחידים בהילולת ר' שמעון בר יוחאי בל"ג-בעומר במירון(9).

מקורות

6. על מנגינות ריקוד "תחית המתים" ראה את דברי ההסבר לתקליט "ניגוני שמחה וריקוד של חסידים", שבהוצאת המרכז לחקר המוסיקה היהודית שליד האוניברסיטה העברית ים, מסדרת האנתולוגיה של מסורות מוסיקה בישראל, שנכתבו עלידי אנדרי היידו ויעקב מזור.
7. הרקדן שביצע ריקוד זה בחתונה חילונית לכבודו של אחי החתן, שהיה בן ישיבתו, מסר לי, כי מאחר והריקוד הוא קצר ביותר, יש והיו חבריו מכינים עוד מספר לפידים ועם הישרפו של אחד הפלפידים היו מדליקים לו חבריו לפיד נוסף, שהוא היה מחליפו תוך כדי ריקוד.
8. על "ריקודי המצווה" למיניהם ראה: צ. פרידהבר, "ריקודי המצווה", תולדותיהם וצורותיהם, "המחול היהודי" - מסות, חיפה 1968, עמ' 27-34; הנ"ל: "ריקודי מצווה בחתונות מצווה", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, ג' ים 1972, עמ' קפ"ג-קפ"ז; הנ"ל: "רקדני מצווה" בחתונות יהודיות, שם ד' 1974, עמ' סט-עג; הנ"ל: "הריקוד בהפסק של מטפחת", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ג' תשמ"ב, עמ' 35-45.
9. צ. פרידהבר, "ריקודי החסידים בהילולת ר' שמעון בר יוחאי (רשב"י) בל"ג-בעומר במירון", המחול היהודי, מאסף שלישי, חיפה 1978, עמ' 4-11.

לשיאים חדשים. כך הם זוכים לביצוע מעולה. דברים אלה נכונים כמעט לגבי כל צורות הריקוד שבחסידות ובכל מיפגשיהם - ולא רק בריקודים הייחודיים שהועלו בזה - החל מ"ריקודי המצווה" בחתונות(8), בהם נוכל להיות עדים

1. רוב עבודת-השדה נעשתה בשטח הפתוח, כגון בהילולת רשב"י, בחגיגות ל"ג-בעומר במירון, ועל כך ראה מאמרים ב"ריקודי החסידים בהילולת רשב"י בל"ג-בעומר במירון", "המחול היהודי" - מאסף שלישי, חיפה 1978, עמ' 4-14, ובמעמדים אחרים, שבהם קיבלתי רשות מפורשת מהרבי המקומי, אך גם אז הורגשה לא אחת הסתייגות של חסיד זה או אחר, שלא אחת הביאה להפסקת הסיקור, כדי לא לפגום ברגשות הנוכחים.
2. צ. פרידהבר, ויש רוקדים כלפי מעלה - עלי מרום, "המחול היהודי" - מסות, חיפה 1968, עמ' 35-36; ב"ארכיון המחול היהודי" מרוכזים כיום למעלה משלוש מאות אמרות חסידיות בנושא המחול.
3. א. לוינסון, "לריקודי העם בישראל", רשימות (סדרה חדשה), ג', ת"א תש"ז, עמ' 159.
4. א. שייבר, "עקבות דרמטיזציה בטכסי הפסח בהונגריה", ידע'עם, חוב' ז-ח, ת"א תשי"א, עמ' ט; כוזה הוא גם מאמרי על "ריקודי החסידים בהילולת ר' שמעון בר יוחאי (רשב"י) בל"ג-בעומר במירון", המחול היהודי - מאסף שלישי, חיפה 1978, עמ' 4-11.
5. על ריקודי ה"ברוגו והשלום" השונים בחתונות יהודיות ראה מאמרי: "ריקודי ה'ברוגו והשלום'", המחול היהודי - מאסף שני, חיפה 1972, עמ' 31-37.

חתונה בכפר חב"ד
צילם בועז לניר

